

Masaryk a Evropa je jednota, která však vychází z tichého dialogu. Máme-li obstát v Evropě, je vhodné znát přístup českého státníka k tomuto fenoménu, byť to neznamená jeho plné pochopení, jelikož se v něm otevíráme tajemství.

Dialog byl natočen ve středu 5. dubna 2017 v pozdním odpolední v prostorách pracovny dr. Jana Svobody v Jilské 1, Praha 1 Staré Město.

Teze:

„Myslím, že principiální paralela mezi Sokratem a Masarykem je právě neochvějná Sokratova kritičnost, kterou Masaryk prokazoval svým jednáním a životem.“ – **o přístupu k životu**

„Člověk není tabula rasa. Život je nepřetržitý děj, a proto je nutné, abychom se skutečnost učili pojímat i takřkajíc dynamicky – to znamená v souvislostech, ve vztazích, viděli ji na pozadí proměnlivých struktur života.“ – **jak zakoušíme život**

„Dějiny a naše snahy vůbec jsou už tedy jaksi determinovány, tj. řídí se podle předem daných zákonitostí a norem, které je pak třeba ve skutečnosti vidět a pokud možno je co nejintenzivněji naplňovat.“ – **o povaze lidského světa**

První dialog o Masarykovi a Evropě s doktorem Janem Svobodou:

MS: *Pane doktore, máme-li hovořit o tématu Evropa a Tomáš Garrigue Masaryk, asi bychom měli uvést, že tento náš český myslitel, politik a státník se narodil na jižní Moravě, vyrůstal v Brně, studoval ve Vídni a v Lipsku. Později působil v Praze. Proč o tom hovořím? Zmiňuji se o tom, protože je vázán k České republice, byl vázán k Rakousku – Uhersku. Je vázán k prostředí střední Evropy, což je prostor, z něhož vyšlo mnoho dobrého i zlého. Je to prostor, k němuž se vracíme, a má cenu se k němu vracet. Jak se Masaryk ve svých úvahách vracel k vymezení Evropy? Čím pro něj Evropa byla? Jak vnímal Evropu v rámci světového uspořádání?*

JS: Chceme-li hovořit o Masarykovi a Evropě, je potřeba se nejprve vrátit k Masarykovým raným letům, tedy k létům, která ho původně formovala – k létům jeho vysokoškolských studií, k počátkům jeho profesní dráhy, ale i k létům jeho prvních tvůrčích literárních pokusů, kdy působil ve Vídni. Toto období trvalo celých dvanáct let. Vídeň byla středobodem monarchie, vládla tam internacionální atmosféra a navíc tamní vláda byla tehdy značně liberální. Na vídeňské univerzitě, kterou Masaryk navštěvoval a kde také později pracoval, v té době působili takoví myslitelé, jako byl Franz Brentano, ale i Robert Zimmermann nebo Theodor Gomperz. Právě Franz Brentano byl velmi zajímavá osobnost už tím, že byl původně katolickým knězem, který vystoupil z církve, oženil se, a přesto v době Masarykových studií na tamní univerzitě mohl působit nejdříve jako řádný profesor a později (po jeho sňatku v Sasku) jako privátní docent. To byla na tehdejší poměry velká rarita. Myslím si, že to byl i důvod, proč právě Brentanova osobnost přitahovala tolik originálních myslitelů. Ti pak dále působili a svým svérázným filosofickým přístupem ovlivňovali dění také na pražské univerzitě.

MS: *Jak Masaryk vnímal Evropu? Jak se jeho pohled – podle vás – na tento fenomén vyvíjel? Víme, že to byl člověk platónského založení. To znamená, že měl velmi vřelý vztah k filozofii, která asi určovala definici Evropy.*

JS: Máte pravdu. Platón byl jeho velký, prvořadý a celoživotní zájem. Je podnětné nejen to, že se Platónem zevrubně zabýval na univerzitě, ale i jeho doktorská práce byla na téma Platón ...

MS: ... a nesmrtelnost duše.

JS: Ano, i jeho habilitační přednáška „Geneze platónského učení o anamnézi“ byla platónská. Ale

v tomto ohledu je zajímavá právě skutečnost, jak Masaryk Platóna pojímal. Vnímal ho především jako sociologa, tedy jako zakladatele a neohroženého průkopníka zavádějícího tuto objektivní vědeckou metodu do politiky. Tím mířím k tomu, co Masaryka původně formovalo. Nebyl to pouze Platón, ale také pozitivističtí myslitelé, jako byli August Comte či John Stuart Mill, ač se ukazuje, že se Masaryk s Comtem původně seznámil prostřednictvím Milla, ostatně podobně jako Brentano. Tím se vlastně „otevívá“ podstatná otázka, jakou roli v Masarykově myšlení hrálo jakési zvláštní tvůrčí pnutí mezi sociologií a psychologií. Právě na psychologickou metodu a vědeckou metodu vůbec se v tehdejší vídeňské intelektuální atmosféře kladl veliký důraz. Víme, jak se jí pečlivě zabýval Franz Brentano, ale svým způsobem i stoupenci herbartismu. Na straně druhé to byla ale sociologie, která Masarykovi napomáhala řešit problémy současnosti. Předně zaujmout postoj k pasivitě českých politiků působících ve Vídni, jež byla zapříčiněna tehdejšími neúspěšnými narovnáními státoprávních snah. Masaryk zjišťoval, že hlavním důvodem jejich pasivity je chybějící teoretické vzdělání a nedostatečný politický, historický a kulturní rozhled vůbec. Kdyby jim nechyběla znalost objektivních sociologických kritérií a vhodně se jimi řídili, vyhnuli by se podle Masaryka zbytečným hádkám či vymyšlení nabubřelých hesel, a namísto toho by hledali účinná, tedy konkrétní řešení stávajících problémů – vytvořili by si tedy nějaký nosný koncept, podle kterého by mohli postupovat. A nejen to, učili by se problémy také předvídat.

MS: *To platí do současnosti. To je praxe. Zde bychom měli říci, že Masaryk vycházel z vladaře, který byl popsán Platónem – takový panovník je na to připraven a koná v kontextu dlouhodobosti.*

JS: Samozřejmě. Aby Platónův vladař-filosof mohl dobře vykonávat svou funkci, musí společnosti a jejím dílčím projevům rozumět, tj. učit se je vnímat jako jednotný a živý celek. Bez tohoto základního objektivního předpokladu – a to právě Masaryk připomíná už ve svých prvotinách – nemůže úspěšně vládnout. Fundamentálním předpokladem ovšem zůstává, že se současně uvědomuje jako mravně integrovaný autonomní subjekt. Musí být spravedlivý ...

MS: *Spravedlnost se hledá.*

JS: Jsem přesvědčen, že sociologie Masarykovi otevírala nové možnosti, jak se dívat na současnou politiku, tj. nově ji promýšlet, korigovat a směřovat – zaujmout k ní nezávislý kritický postoj.

... Způsob evropského tázání ...

MS: *Navrhuji, abychom zůstali v oblasti metodologie. Studoval jste Masaryka jako filozofa. Masaryk byl platonik. Je tím, kdo se táže. Člověka k odpovědím a opětovnému tázání přivádí Sokrates. Jak se díváte na tuto postavu, protože šlo o člověka, který antickou obec zneklidňoval – a to až do podoby, že musel vypít kalich bohlavu. Tážu se proto, zdali můžeme vidět paralelu mezi Sokratem a Masarykem?*

JS: Myslím, že principiální paralela mezi Sokratem a Masarykem je právě neochvějná Sokratova kritičnost, kterou Masaryk prokazoval svým jednáním a životem. Můžeme zmínit boj o Rukopisy, hilsneriádu a jiná témata, která byla předmětem zásadních sporů a která svým charakterem poukazovala na stav tehdejší české společnosti. Také si myslím, že je nutné připomenout, a to je v naší souvislosti také podstatné, že Sokrates byl nezávislý myslitel. Kladu si tedy otázku – a věřím, že je to oprávněná otázka v každé době – zdali dnes máme opravdu nezávislé myslitele a zdali současná společnost pro takovéto nezávislé a kriticky smýšlející individuality skutečně vytváří potřebné podmínky?

MS: *Problém máme s užitím slova „nezávislý“. Sokrates byl občan a víme, že se antická obec dělila na občany a otroky. Byl to člověk, který měl též své žáky. Byl to člověk, který žil v jisté skromnosti. Je to také člověk, který „šel se svou kůží na trh“. Je otázka, jestli někdy nejsme příliš pragmatičtí.*

Jinými slovy: přivíráme oči nad tím nepatřičným a mělkým, abychom z toho „měli požitek“, ale nejde nám o to, co dělá myšlení myšlením, tedy o přesah, a co by náš Masaryk označil konání věcí: „sub specie aeternitatis“, které jsou měřitelné pravdou. Jak na toto nahlížíte?

JS: Domnívám se, že tento nadčasový a aktivní postoj byl Masarykovým celoživotním přesvědčením. Masaryk věřil v Prozřetelnost, jak někdy říkal. Byl přesvědčen, že ve vesmíru, v přírodě, v dějinách, ale také, a to je důležité – i v člověku je třeba hledat jakýsi původní a tedy předem daný a univerzálně platný řád. V tomto smyslu mluvil o životě v pravdě a potažmo pak patřičně akcentoval život mravní, tj. odpovědný aktivní život přidržující se přirozených a všem srozumitelných etických norem. Teorie pro něho byla současně jednáním. To prokazoval celý svůj život. Víme, že se za pravdu dovedl doslova obětovat. Vzpomeňme jen, jak všestranně a neohroženě působil během I. světové války a jak klíčová byla tato jeho akce pro založení a rozvíjení našeho nového demokratického státu právě v prostoru střední Evropy.

MS: *Nebýt jeho, Československo by nebylo zrozeno. Již to byl krok věčnosti.*

JS: Vzpomeňme, jak horoval pro ideu demokracie a plurality, jak se snažil poslední aristokratické ostrovy a ostrůvky rozbít a vybudovat stát na demokratickém základě. Stejně tak ale dobře věděl, že budování demokratického státu je trvalý úkol, že se k této ideji jen jaksi asymptoticky přibližujeme.

... Význam otázek ...

MS: *Domníváte se, že pro Masaryka bylo důležitější samotné tázání než odpovědi? Tuto otázku kladu proto, zdali nemáme vidět v otázkách cestu ke svobodě. Je otázka formotvorným slovem, která nese vnitřní energii?*

JS: Jsem toho názoru, že každá zvědavost předpokládá tázání, a myslím si, že nejen vědec, ale vlastně každý člověk, který se o něco hlouběji v souvislostech zajímá, si musí umět kriticky pokládat zásadní otázky. K tomu ovšem patří i pochybování – to je další, řekněme existenciální rozměr, v němž je tázání už jaksi implicitně obsaženo a snaha o jeho překonání má potenciál nás dovést k hlubšímu a kritičtějšímu zkoumání skutečnosti – Masaryk by řekl „věcí samých“. Zde svou úlohu dnes už neodmyslitelně sehrávají vědy a jejich jednotlivé metodologické přístupy, a úměrně významnosti a složitosti daného problému také kooperace těchto specifických vědeckých přístupů a názorů, tedy jednotlivých vědních disciplín jako takových.

MS: *Jsou mezi námi lidé, kteří se tážou a zároveň si odpovídají – znají recept na společenské obtíže, a proto formulují teorie.*

JS: Člověk se táže především proto, aby ona potřeba tázání našla i možnost svého naplnění. Člověku je tedy přirozené hledat jakési původní rámce srozumitelnosti, v nichž by se mohl dobře orientovat – to je myslím základní podmínkou veškerého kladení rozumných otázek. Jsem přesvědčen, že si je člověk neklade ze vzduchu, jaksi z ničeho ve smyslu onoho „creatio ex nihilo“. Člověk není Bohem. Skutečnost sama vždy už předpokládá nějaké vztahy – souvislosti, jinak jednotlivé události života ve své kontinuitě dění nedávají smysl, jsou bezvýznamné ...

MS: *... a je z toho plané tázání.*

JS: Jde o to hledat způsob, jak skutečnosti porozumět. Zdá se, že svět nelze vnímat výhradně staticky, v jakémsi pomyslném řezu hmotou. K naší duševní aktivitě nedochází jaksi ex post. Člověk není tabula rasa. Život je nepřetržitý děj, a proto je nutné, abychom se skutečnost učili pojímat i takřkajíc dynamicky – to znamená v souvislostech, ve vztazích, viděli ji na pozadí proměnlivých struktur života. Je však otázkou, zda tyto typické struktury jsou nějakým způsobem předem dány,

případně předem dány nejsou, tj. mají-li vyšší – takříkajíc „transcendentální“ zakotvení, nebo nemají? Nevytváří tyto zjevné struktury naše přirozené fungování na tomto světě, tedy vlastně život sám?

... Teorie a praxe ...

MS: *Měli bychom upozornit, že Tomáš Masaryk se tázal a zároveň konal. Byl to člověk, který měl poznání spojené s konkrétním činem. Jak se jeho teorie propojovala s činem?*

JS: Domnívám se, že pokud člověk chce odpovědně konat, musí ke skutečnosti přistupovat podle určitého klíče, tj. musí umět racionálně postupovat pomocí nějaké, řekněme „reálné“ logiky. Myslím si, že jeho práce noetické – spis o Davidu Humovi, ale i o Pascalovi, ale především jeho Konkrétná logika^[1] v podstatě ukazují, že Masaryk tento klíč ke skutečnosti nejen hledal, ale i měl.

Připomeňme, co rozuměl pod pojmem metafyzika. Ta pro něho nebyla spojena s žádnou spekulací, ale chápal ji jako všeobecný rámec věd. Filozofii pojímal jako metafyziku vědeckou, tj. jako celkový úhrn všech věd, přičemž vlastním organonem vědecké práce byla „konkrétní logika“. V souvislosti s jeho pozdějšími pracemi a tvůrčími pokusy se ukazuje, že soustavná systemizace věd byla jeho celoživotním zájmem a výzvou. Na prahu nového století se ale vlastním „jádnem“ jeho filosofie stává etika. Tento cílený obrat k subjektu dobře ukazuje, jak Masaryk svou konkrétní logiku domyslel v tom původním smyslu, že každá teorie musí být neodmyslitelně spojena s konkrétní praxí, tedy potom i s mravním postojem každého jednotlivce, každého z nás.

MS: *Mohli bychom říci: teorie musí být promítnutelná do praxe.*

JS: Ano, každé teoretické podnikání je vlastně konkrétní počin. Z hlediska jeho srozumitelnosti je ale vždy třeba vhodně stanovit určitý ideový rámec, v němž se může naše poznávání odvíjet a tím se stávat zřetelným. V předválečných letech byl tento ideový rámec Masarykovi zřejmý. Už nevratně mu tuto otevřenou a nevyplněnou metu představovala idea demokracie. Určitě mu byla blízká anglo-americká tradice nezávislých sdružení a volných spolků a lokální demokracie, promýšlel smysl francouzské revoluce, resp. revolucí a současně se inspiroval německým světem, ale také Ruskem, s jehož myšlenkovou tradicí dlouhodobě kriticky polemizoval. Ano, podpora a originální způsob prosazování principů demokracie je Masarykovým původním konkrétním politickým činem, byť měl na koho navazovat. Demokracii zakládal na ideji humanity – a tato nadčasová a našemu národu tolik vlastní idea měla naopak nabírat svou konkrétní podobu na kolbišti života demokratické praxe. Tímto rozhodným přístupem jsme měli být srozumitelní také našim evropským sousedům.

... Filozofie, tehdejší vědy a kontexty ...

MS: *Navrhuji, abychom postupovali hierarchicky a Tomáše Masaryka vykreslili jako velmi rozvětvenou osobnost. Rád bych se zeptal takto: zmínil jsem otázku antického světa s ohledem na Platóna. Podle Masaryka to byl první sociolog. Čím – podle vás – byla filozofie a vědy, které z ní postupně vzešly? Tážu se proto, že Tomáš Masaryk je uváděn jako sociolog, filozof ...*

JS: Vlastně jsme s tím už v jistém smyslu začali v souvislosti s jeho Konkrétnou logikou. Domnívám se, že když Masaryk studoval Platónovy práce, se vši kritičností k němu si uvědomil nespornou Platónovu zásluhu a přínos z hlediska možnosti promýšlení pojmu obec – polis, a to i navzdory tomu, že za zakladatele sociologie často bývá označován Auguste Comte. Pro Comta byla sociologie vlastně filozofií, pro Masaryka představovala filozofie vědeckou metafyziku jakožto úhrn věd, jak už jsme zmínili. I když zjišťujeme jisté specifické odlišnosti mezi Comtovým a Masarykovým pojetím, oba se v podstatě shodovali v tom, že na pozadí dějin – i přes jistý „odkrok“, jak Masaryk říkal – vlastně docházelo nejen k pozitivnímu vývoji společnosti, k jejím takříkajíc „zletilejším“ formám, ale současně i k postupnému rozvoji pozitivních věd. Dějiny a naše snahy vůbec jsou už tedy jaksi determinovány, tj. řídí se podle předem daných zákonitostí a norem, které je pak třeba ve

skutečnosti vidět a pokud možno je co nejintenzivněji naplňovat. Tomu pozitivisté říkají pokrok a má platit i v politice. Je však zase otázkou, zda se onen normativní výběr či moderněji „selekce“ týká výhradně výběru těch nejlepších myšlenek a zda jde skutečně o předurčenou výměnu společenských epoch, nebo o pouhý výběr těch nejhodnějších a nejlépe uzpůsobených takříkajíc k životu.

MS: *Možná položím nepatřičnou otázku, která vyvolá pochybnosti: Proč se Masaryk nakonec otevírá branám sociologie a svůj habilitační spis věnuje tématu sebevraždy? Co jej vedlo k empirickému zkoumání, přičemž pro platónskou filozofii je dominantou abstraktivní dedukce? Například právě britský filozof rakouského původu Karl R. Popper jej označuje za filozofa. Možná dnes bychom řekli: byl filozofem se sociologickými, politologickými přesahy.*

JS: Na to, abychom si mohli na tuto otázku odpovědět, musíme především jasně říci, že Masaryk byl povoláním filozof. Po studiu filozofie se stal ve Vídni privátním docentem a po založení české větve Karlo-Ferdinandovy university v roce 1882 byl jmenován nejprve jejím mimořádným a později řádným profesorem. Byl ale filozofem s enormním zájmem o polis v onom naznačeném platónském smyslu. Teoretické vodítko mu k tomu propůjčovala nejen sociologie, ale i psychologie. Ta se tehdy ve Vídni pěstovala doslova „z empirického hlediska“, tedy měla vždy vycházet ze zkušenosti – držet se jí, jak dokazuje svou psychologií Masarykův učitel Franz Brentano a vlastně svým způsobem i herbartismus – tehdy vládnoucí směr rakouského filozofického myšlení. I další osobnosti, které Masaryka výrazně ovlivnily, vědecky i lidsky, se této přísně empirické metody podřizovaly také. Víme, že Theodor Gomperz překládal anglického filozofa J. St. Milla, že Robert Zimmermann byl herbartovec a herbartismus nejen u nás, ale samozřejmě i v celém Rakousku v jistém smyslu pozitivismus „nahrazoval“ – z exaktních věd vycházel. Sám Johann Friedrich Herbart byl v exaktních vědách dobře předběžně vzdělán. Potřeba pozitivismu a empirického přístupu byla tehdy v mnohonárodnostním Rakousku velká a myslím si, že ne bezdůvodně. Tato potřeba přidržovat se empirické skutečnosti se nevyprofilovala jen tak náhodně. Současně lze říci, že vlastně vytvářela jakousi „hráz“ spekulativním tendencím německého idealismu právě v době, kdy docházelo k enormnímu rozmachu přírodních věd a ukazovalo se, že filozofie jako disciplína pěstovaná odděleně od tohoto sílicího vývojového trendu je z hlediska nutnosti soustavné reflexe skutečnosti vlastně prakticky doslova nepotřebná. Ačkoliv se ve Vídni mluvilo německy, stejně tak jako v Berlíně, myšlenkové podhoubí v Rakousku bylo tehdy jiné než v Německu. Také Masarykova Sebevražda byla psána v tomto empiricko-pozitivistickém duchu. Vycházela z přísně empiricky podložené statistiky průvodních jevů, z níž pak Masaryk teprve usuzoval, že zvyšování sebevraždnosti obecně poukazuje na krizi moderního člověka. Za její příčinu nepovažoval nedostatečné vědění, ale nedostatečnou mravní zakotvenost moderního člověka, tedy, jak říkal, jeho „polovzdělanost“ či „nedovzdělanost“. Tu pak spojoval se ztrátou náboženství.

MS: *Myslíte si, že pak byla filozofie připravena k činu?*

JS: Souhlasím, byla více svázána s realitou, byla věcnější, vyvíjela se obecná snaha filosofii empiricky založit. Nebyla především takříkajíc školskou, snažila se oprošťovat od spekulativních tendencí a neodtahovala se od empirické skutečnosti. S tím pak také souvisí velká kritika Immanuela Kanta, jeho apriorismu, nedostatečného smyslu pro psychologii atd. – a to jak ze strany Franze Brentana, tak ze strany Roberta Zimmermanna i Masaryka.

MS: *Můžeme říci, že v oblasti filozofické se Tomáš Masaryk snažil zachránit filozofii samu, a proto se od spekulativního subjektivismu vrhl k empirickému pohledu na realitu?*

JS: Ano, v tomto duchu Masaryk uvažoval a nebyl tehdy sám, kdo se filozofii snažil pro exaktní vědy zachránit. Vzpomeňme např. na jeho současníky – české herbartovce.

MS: *Aby filozofie byla vědci akceptována.*

JS: Aby mohla splnit svou funkci k vědám, aby nebyla odtažena od reality, ...

MS: ... *aby se nestala marginalistickou.*

JS: Ano, tato obava zde určitě byla. Je však třeba připomenout, že se ideově už bylo o co opřít. Tento myšlenkový trend byl svým způsobem nastolen nejen ve Francii, ale především v anglo-americkém světě. To si Masaryk dobře uvědomoval. Navíc pochopil, že nové specifické podmínky pro pěstování tohoto druhu myšlení se podstatnou měrou vytvořily už za jeho působení ve Vídni. A s touto specifickou realitou byl osobně konfrontován. Můžeme říci: naše tradice je v tomto smyslu jiná, než tradice německá, ač se to často zaměňuje. Masarykův způsob myšlení, postoje jeho předních učitelů, ale i tehdejší vídeňská intelektuální atmosféra, její charakter poukazují na to, že kulturně-politická situace tam byla opravdu jiná a vyžadovala odlišný myšlenkový přístup ke skutečnosti.

[1] Tomáš Garrigue Masaryk, *Základové konkrétné logiky*. In: Spisy T. G. Masaryka, sv 2., ed. J. Olšovský a J. Srovnal, Masarykův ústav AV ČR a Ústav T. G. Masaryka, Praha 2001 (dále pak Konkrétná logika).

Druhá část dialogu bude věnována Masarykovi a těm, kteří jej v životě ovlivnili, vedli, ale i povaze jeho víry.